

2010:6

Gylstorp. Medeltida odlingslämningar i Visseltofta socken.

Efterundersökning, 2009

Tony Björk & Brita Tronde

Regionmuseet
Kristianstad
Landsantikvarien i Skåne

Rapport 2010:6

Gylstorp

Medeltida odlingslämningar i Visseltofta socken

Efterundersökning, 2009
RAÄ nr 175
Visseltofta socken, 1141
Osby kommun
Skåne län

Tony Björk & Brita Tronde

Regionmuseet Kristianstad Landsantikvarien i Skåne

Kristianstad
Box 134, Stora Torg
291 22 Kristianstad
Tel 044 – 13 58 00 vx, Fax 044 – 21 49 02

Lund
Box 153, St Larsomr. Byggnad 10
221 00 Lund
Tel 046 – 15 97 80 vx, Fax 046 – 15 80 39

www.regionmuseet.se

© 2010 Regionmuseet Kristianstad / Landsantikvarien i Skåne
Rapport 2010:6
ISSN 1651-0933

Omslagsfoto: Brita Tronde undersöker åkeravgränsning A 354 inom RAÄ 175, Visseltofta sock-
en. Foto år söder, Tony Björk.
Kartor ur allmänt kartmaterial, © Lantmäteriverket, Gävle. Dnr 507-99-502.

GYLSTORP

Innehåll

Kort sammanfattning	5
Bakgrund till efterundersökningen	5
Syfte och frågeställningar	7
Återställningsarbete	7
Inmätning och efterundersökning	9
Utvärdering och angelägna insatser	11
Referenser	13
Administrativa och tekniska uppgifter	14
Bilaga 1	15
Bilaga 2	16
Bilaga 3	17
Bilaga 4	18

Fig. 1. Den aktuella lokalens läge i Osby kommun, Skåne.

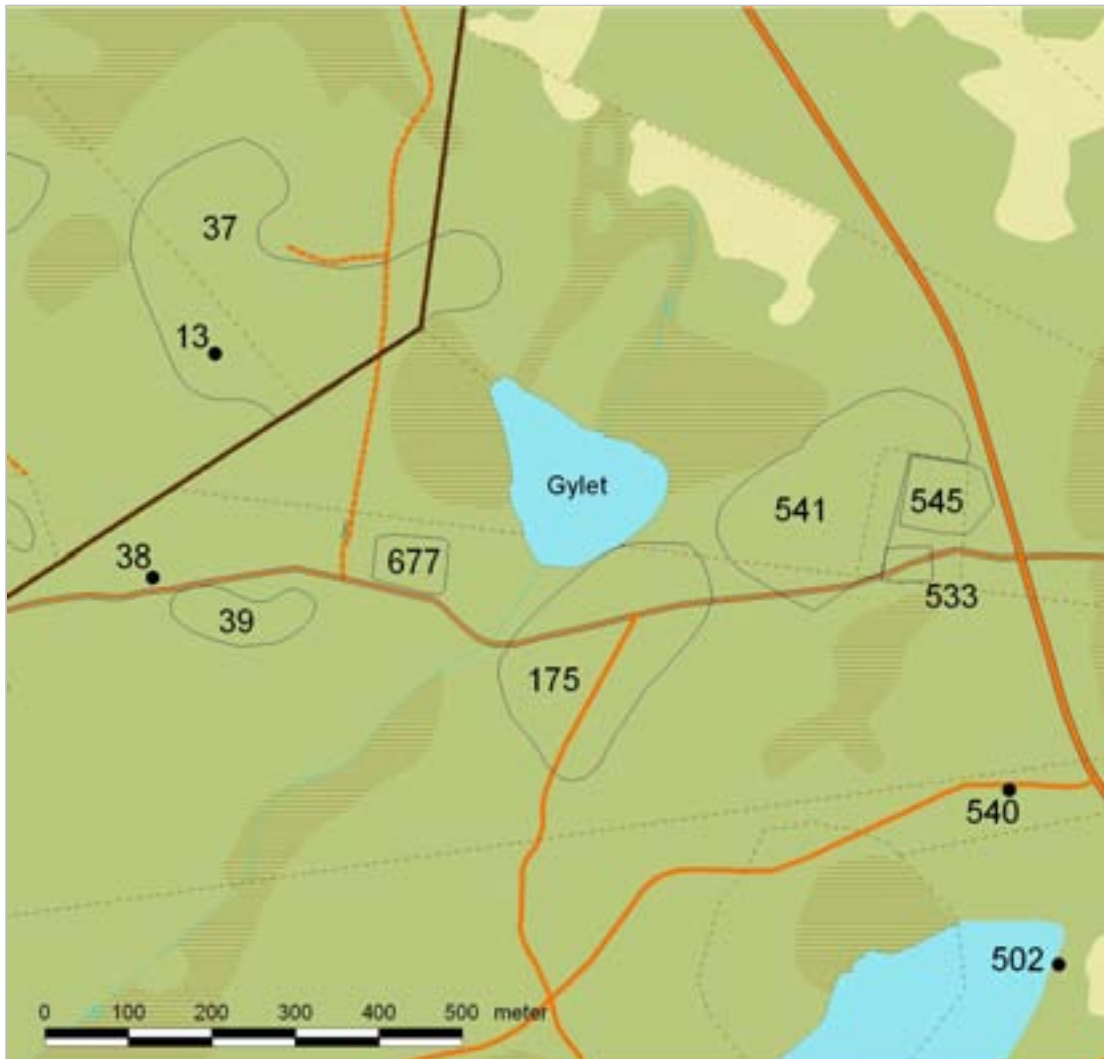

Fig. 2. Fornlämningar kring Gylet, väster om byn Kylan i Visseltofta socken. Utdrag av fastighetskartan 4D 1g.

Kort sammanfattning

Uppdraget bestod av en efterundersökning av ett storm- och körskadat område med fossil åkermark. Åkermarken består av bandformiga parceller med delvis tydliga åkergränser i form av terrasskanter och sten-/jordvallar. Inom området finns ca 130 röjningsrösen av varierande storlek.

Vid arbetet gjordes initialt en dokumentation i form av en inmätning av alla synliga agrarhistoriska lämningar inom fornlämningen. Därefter återställdes omkring 30 m körspår som skar genom åkerterrasser i områdets sydvästra och centrala delar. I en åkerterrass i områdets sydvästra del återfylldes dessutom tre rotvältor. I ett parti med körskador undersöktes en ca 3 x 1,5 m stor yta genom en åkerterrass. I anslutning till och under stenarna i terrassen påträffades träkol. Ett prov daterades till sen vendeltid – tidig vikingatid.

Slutligen genomfördes en rekognoscering för att försöka lokalisera den bebyggelse som odlingsmarken hört till. Det finns indikationer i form av marknamn i äldre kartmaterial som antyder att en bebyggelse med namnet Gylstorp kan ha legat väster om den aktuella fornlämningen. Två provgropar om vardera en kvadratmeter grävdes i lägen som bedömdes som gynnsamma, men de var resultatlösa. Inga säkra bebyggelselägen kunde konstateras.

Bakgrund till efterundersökningen

Visseltofta socken inventerades i projektet Skog & historia under 2003 – 2004. I samband med detta lokaliserades torplämningar (RAÄ 533 och 545) och fossil åkermark i ett område öster om sjön Gylen (RAÄ 541). Sedan tidigare fanns en byråmässigt registrerad lokal söder om densamma (RAÄ 175). En anteckning på fotokonceptkartan vid fornminnesinventeringen på 1990-talet låg som grund för registreringen av denna lokal: *"Röjningsröseområde enligt tidigare inventering"*. Vid eftergranskning av Skog och Historia-inventeringen upptäcktes att det i båda dessa områden med fossil åker förutom röjningsrösen även fanns bandformiga åkerytor. Under den påföljande vintern kom stormen "Per" att särskilt drabba det ena området (RAÄ 175).

Hösten 2008 dokumenterades bandparcellerna med hjälp av handdator och Fält-GIS. Ungefär samtidigt arbetade hembygdforskaren Tord Jöran Hallberg med en artikel om en försvunnen by, benämnd Gylstorp. Indikationer på att denna legat i området fanns både på äldre kartmaterial och i litteraturen (Hallberg 2008). På enskifteskartan 1814 över Kylens by finns utmarksområdena benämnda Norra respektive Södra Gjölstorp samt Södra Gjölstorpsskogen. Dessa är belägna strax väster om sjön Gylen och väster om de funna fossila åkermarksområdena (fig. 3).

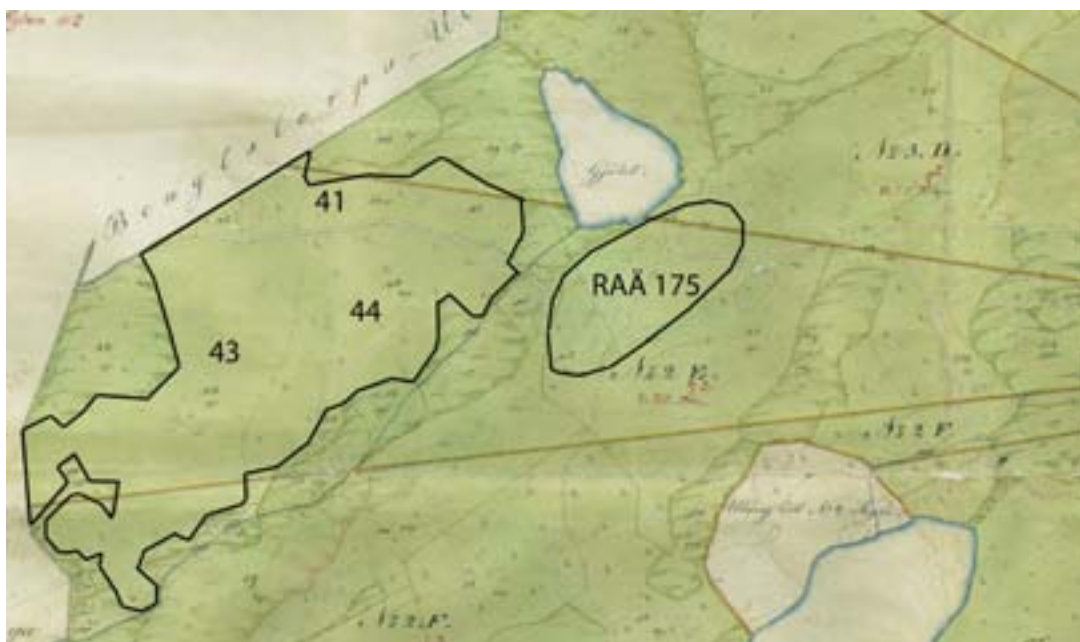

Fig. 3. Utsnitt från enskifteskarta från 1814. RAÄ 175 ungefärliga utbredning inlagd. Siffrorna visar de ägor (41, 43 och 44) som benämndes Norra Gjölstorp, Södra Gjölstorp och Södra Gjölstorpsskogen.

I Prästrelationerna från 1691 beskriver kyrkoherden i Visseltofta en tradition i bygden: ”Widh thetta giölet liggjar itt bärg kallat Gyls-bärg, hvar vppå finns een mykit stoor stenrössja kallat Jätte-röret, växa furru-trä utj thet, säijes och at byyn Külle, de qva infra, i fordom dagar hafva warit vppå dhetta Gylsbärget beläget” (Tuneld 1960 s. 164). Märkligt nog ligger den åsyftade höjden och gravröset (Raä nr 13) ett stycke norr om enskifteskartans Gylstorp och nordväst om den aktuella fossila åkermarken.

Hos både Visseltofta hembygdsförening och Regionmuseet Kristianstad har funnits ett särskilt intresse att gå vidare bl.a. med frågorna om åkermarkens ålder och var bebyggelsen legat och dess ålder. När tillfälle gavs att erhålla medel för en mindre efterundersökning i stormskadat område sågs detta som ett lämpligt objekt. Dessutom hade stormskadorna med efterföljande markberedning skadat lämningarna och försvårat möjligheterna att uppleva dessa.

Fossila åkrar i form av bandformiga parceller förekommer oftast fragmentariskt bevarade i anslutning till de historiska byarnas inägomark (se t.ex. Connelid 2003). Det är en för Skåne relativt ovanlig fornlämningstyp, som vi vet ganska lite om. I Halland dateras uppkomsten av den här typen av åkerformer oftast till 900 – 1200-talen. De fortlever sedan länge, även om de kan ha förändrats med tiden (Connelid 2002 s. 454). Ett fåtal större intakta fossila åkerområden av den här karaktären har registrerats i Skåne. På andra sidan länsgränsen i Hallaryds och Markaryds socknar finns ett par relativt nyupptäckta områden av samma typ (RAÄ nr 87 respektive RAÄ nr 253). Även dessa kan möjligen tolkas som läm-

ningar efter medeltida ödegårdar. Vid Lärkesholm i Örkelljunga socken finns ett omfattande område med parcellsystem som karterats och publicerats (Connelid & Mascher 1999, Connelid 2002). Teorin finns att denna skulle representera en centralenhet från vilken kolonisationen i omgivande bygder skulle ha styrts (Connelid 2002).

Syfte och frågeställningar

Mot bakgrund av ett dåligt kunskapsläge och den aktuella fornlämningens storm- och körskador gjordes en ansökan om medel för en efterundersökning av RAÄ 175. I ansökan om medel för projektet formulerades syftet i fyra punkter :

- Efterundersökning
- Viss återställning av skadade röjningsrösen och åkeravgränsningar. Det senare görs i den utsträckning det är möjligt utan att skada plantor.
- Eventuellt utföra en fosfatkartering och lokalisera gårdsläget.
- Öka kunskapen om och tillgängligheten till fornlämningen för allmänheten.

Den första punkten kan vidareutvecklas i några basala frågeställningar som legat till grund för efterundersökningen. Går det att få en mer detaljerad bild av odlingslämningarnas rumsliga utbredning och struktur? Vilken datering har odlingslämningarna?

Den andra punkten är problematisk p.g.a. de omfattande skador som framför allt rotvältor har åsamkat lämningarna i området. Här har vår utgångspunkt varit vad som är mest angeläget att återställa vid en begränsad insats.

Till den tredje punkten bör det tilläggas att en fosfatkartering inte är rimlig inom ramen för projektets budget i nuläget. Trots det bedöms som angeläget att göra ett försök att lokalisera bebyggelsen som åkermarken hört till.

Den sista punkten handlar i första hand om att öka kunskapen om fornlämningen. Detta görs till att börja med i form av denna rapport och genom att delge hembygdsföreningen resultaten.

Återställningsarbete

Vid arbetet med att åtgärda skador på fornlämning 175, prioriterades att återställa de sår i markytan som var mest markanta. Det rör sig då om fr.a. körskador över åkerterrasser och mellanliggande partier. Värst är dessa skador i den branta slutt-

ningen i områdets sydvästra del, ned mot bäcken som avvattnar Gylet. I området finns även ett antal rotvältor från stormarna Gudrun år 2005 och Per år 2007. Tre rotvältor, med hålor som sargat en tydlig åkerterrass i fornlämningens sydvästra del, åtgärdades genom igenfyllning med material (lösa stenar och grus från rotväl-

Fig. 4 a-b. Körskador genom åkeravgränsning A 412 och intilliggande odlingsyta, före och efter återställning (ovan). Foton åt väster respektive öster.

Fig. 4 c-d. Körskador genom åkeravgränsning A 354 och intilliggande odlingsyta, före undersökning och efter återställning (nedan och till höger). Foton åt sydväst respektive nordost. Jämför även med foton av undersökning av A 354, fig. 6 - 7

torna). Inga stubbar togs bort eller flyttades, p.g.a. att detta hade erfordrat maskinell återställning med en mycket större insats än den som utfördes.

Totalt återställdes omkring 25 m körspår som skar genom åkerterrasser i områdets sydvästra del. I ett parti med körskador i fornlämningens centrala del undersöktes en ca 3 x 1,5 m stor yta genom en åkerterrass (se nedan). Därefter återställdes ett område om drygt 5 m längd med hjulspår på och invid åkergränsen (fig. 4 a -d).

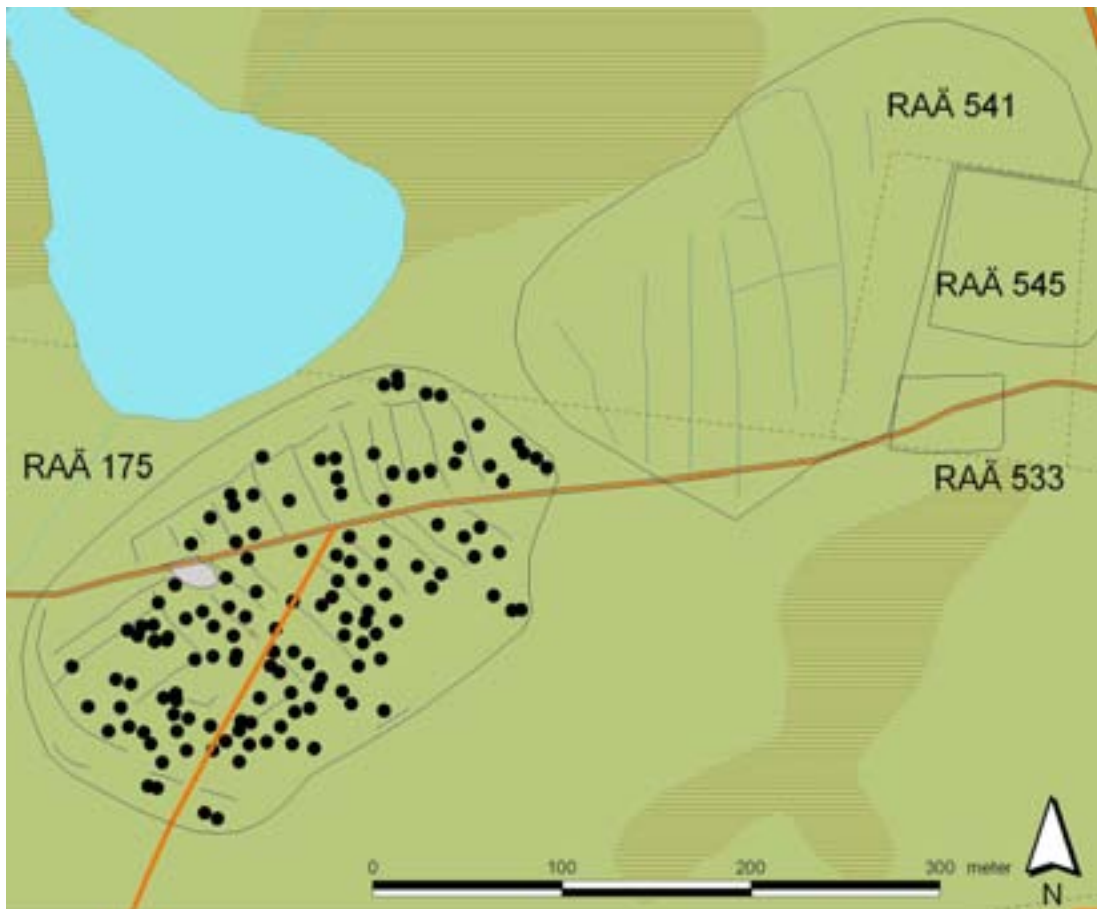

Fig. 5. Inmättningsresultat och ny avgränsning av Visseltofta RAÄ nr 175. Jämför även med bilaga 3.

Inmätning och efterundersökning

Vid arbetet gjordes initialt en dokumentation i form av en inmätning av alla synliga agrarhistoriska lämningar inom fornlämningen (fig. 5 och bilaga 3). Inmätningen gjordes med hjälp av RTK. Åkergränser mättes in som linjer och röjningsrösen som punkter. Den förnyade inmätningen har gjort att för enskilda delar, som t.ex. åkerterrasser och sten-/jordvallar i områdets södra, sydvästra och norra delar, har preciseringen av sträckningarna förbättrats avsevärt. Inmätningen av alla röjningsrösen i sin tur har lett till att vi fått en fullständig bild av områdets utbredning och dess struktur. En välkommen bieffekt av den förnyade inmätningen är dessutom att det i samband med denna identifierades rester av några åkergränser som inte observerats tidigare.

Den förnyade inmätningen har resulterat i en ny beskrivning av fornlämningen i FMIS. Området beskrivs nu som: Område med fossil åkermark, ca 280 x 160 m (NNÖ-SSV) bestående av minst 13 bandformiga åkerytor och 130 röjningsrösen. Bandparcellerna är ca 70 - 130 m långa, 10 - 40 m breda och avgränsas av sten/jordvallar och/eller terrasskanter. Röjningsrösen är i allmänhet 4 - 5 m i

Fig. 6a. Terrass A 354 med körskador. Foto åt väster, Tony Björk.

Fig. 6b. Samma terrass som föregående bild, efter avtorvning. Foto åt väster, Tony Björk.

diameter och 0,3 - 0,5 m höga, av 0,2 - 0,3 m stora stenar. Området är utmärkt på både geometrisk avmätning 1705 och enskifteskarta 1814. Ett parti av områdets centrala del är förstörd av en ca 350 m² stor, sentida grustäkt.

I ett parti med körskador undersöktes en ca 3 x 1,5 m stor yta genom en åkerterrass – A 354. Det undersökta partiet dokumenterades i plan efter avtorvning samt i sektion efter avslutad undersökning. Nivåskillnaden mellan de båda åkerytorna framgår tydligt av foton och sektionsritningar från schaktet (fig. 6 a-b, 7 a-d och bilaga 1).

Det syntes en tydlig lagerföljd söder om terrasskanten och i direkt anslutning mot denna. Här fanns några tydliga odlings-/erosionslager (lager 2 – 4), varav det understa hade en begränsad utsträckning. Båda dessa lager innehöll ganska stort inslag av träkolsprickar. Även under stenarna i terrasskanten påträffades träkol. Här var dock lagerföljden betydligt svårare att urskilja, såväl i plan som i sektion, p.g.a. den stora mängden sten.

Med förhoppning om att få en uppfattning om dateringen av parcellodlingens äldre skede togs ett prov från lager 4 till ¹⁴C-analys. Provet dateras till sen vendeltid – tidig vikingatid (UGAMS 5653: 1220 ± 25 B.P., bilaga 2). Detta indikerar ett äldsta odlingskede under yngre järnålder. Källkritisk måste det dock påpekas att provet inte blivit föremål för en vedartsanalys och att träets egenvärde därmed inte är känt.

Fig. 7a. Åkeravgränsningen A 354 antorvad. Foto åt väst, Brita Tronde.

Fig. 7b. Samma åkeravgränsning som föregående bild. Foto åt söder, Tony Björk.

Fig. 7c. Sektion genom A354. Foto åt väster, Brita Tronde.

Fig. 7d. Detalj av föregående sektion. Foto Tony Björk.

Slutligen genomfördes en rekognoscering kring RAÄ 175 för att försöka lokalisera den bebyggelse som hört till odlingsmarken. Lokaliseringen av marknamnen Norra och Södra Gölstorp på enskifteskartan 1814, antyder att bebyggelsen kan ha legat väster om den aktuella fornlämningen. Här finns idag en torplämning och ett område med fossil åkermark (RAÄ 677 och 39). Två provgropar om vardera en kvadratmeter grävdes i lägen som bedömdes som gynnsamma, men de var resultatlösa. Inga säkra bebyggelselägen kunde konstateras. Däremot kunde det konstateras att den fossila åkermarken RAÄ 39 (väster om RAÄ 175) sträcker sig längre åt öster än vad som är registrerat. Det fanns dock inte möjlighet att fastställa områdets närmare utbredning inom ramen för detta arbete.

Utvärdering och angelägna insatser

För att återställa området till fulla skulle rotvältorna ha åtgärdats innan området återplanterades. De mindre återställningsarbeten som gjordes har dock bidragit till områdets läkning efter stormen och efterföljande skogliga insatser. Lokalise-

Fig. 8. RAÄ 175 sett från torplämningen RAÄ 677. Foto åt öster.

ringen av ett eller flera gårdslägen visade sig vara en alltför stor uppgift för detta arbete. Flera tänkbara lägen diskuterades, men det handlar om stora ytor och kräver större insatser för att undersöka.

Genom att en noggrannare dokumentation och registrering i FMIS utförts finns förutsättningar för att markägare och ortsbefolkning kan ta del av områdets lämningar. Svårigheterna att uppleva dessa i fält kvarstår eftersom lämningarna är tämligen svåridentifierade för en lekman och att de dessutom är skadade av rotvältor efter stormen. Till våren 2010 planeras en fältvandring tillsammans med lokala hembygdsforskare för att på plats visa lämningarna och diskutera möjligheterna till fortsatta insatser.

Inmätningen av åkerparceller och röjningsrösen har gett en bra översikt och goda förutsättningar för vidare analyser av området. Undersökningen av en åkeravgränsning och kolprovet därifrån har gett oss en första indikation på när odlingen upptagits. Åkermarken RAÄ 175 tycks ha ett ursprung i yngre järnålder, men det fullt utvecklade system vi kan se idag är förmodligen betydligt yngre än så. Provet är en lovande utgångspunkt för att datera områdets brukningstid, men det säger troligen inget om när det överges. Det skulle behövas en serie ^{14}C -dateringar av vedartsanalyserade prover från olika odlingsnivåer från några olika delar av områ-

det för att närma sig ett bra svar på inom vilken tidsrymd som odling bedrivs på platsen. Området är utmärkt på både en geometrisk avmätning från år 1705 och på enskifteskartan från år 1814. En äldre, nedlagd by i området omnämns redan så tidigt som år 1691. Vi kan alltså dra slutsatsen att bebyggelsen som den fossila åkermarken RAÄ 175 och 541 hört till bör ha lagts ned alternativt flyttat till ett annat läge före 1690. En fortsatt undersökning av platsen bör, förutom intensifierad undersökning av åkermarken, också syfta till att lokalisera bebyggelsen. En fortsättning på projektet är lätt att motivera utifrån områdets stora vetenskapliga potential och mot bakgrund av att det är beläget i en region vars odlings- och bebyggelsehistoria under förhistorisk tid och medeltid är mycket svagt belagd utifrån arkeologiska undersökningar.

Kristianstad 2010-02-02

Tony Björk & Brita Tronde

Referenser

Connelid, P. 2002. Åker, toft och vång. Landskapsförändringar i skånsk skogsbygd från vikingatid till cirka 1800. Carlie, A. (red.) *Skånska regioner. Tusen år av kultur och samhälle i förändring*. RAÄ Skrifter No. 40.

Connelid, P. 2003. Fossila bandparceller i nordvästra Skåne. Olsson, M. (red.) *Kartering och omlandsstudier utmed E4:an i norra Skåne. Arkeologiska utredningar för väg E4, Örkelljunga – länsgränsen, och riksväg 24, Bälinge – Västra Spång*. UV Syd Rapport 2003:19.

Connelid, P. & Mascher, C. 1999. Vikten av ett landskapshistoriskt synsätt inom kulturmiljövården. Två kortfattade exempel från aktuella vägprojekt. Riddersporre, M. (red.) *Att gräva agrarhistoriska lämningar. Rapport från ett seminarium i Lund 27-28 januari 1998*. University of Lund. Institute of Archaeology. Report Series 64.

Gunnarsson, S. 1957. Torp och backstugor i Visseltofta socken.

Hallberg, T. J. 2008. Gylstorp - en försvunnen by. *Bygden berättar: samlat material om Visseltofta*.

Tuneld, J. 1960. Prästrelationerna från Skåne av år 1667 och 1690.

Administrativa och tekniska uppgifter

Län : Skåne

Kommun : Osby

Socken/stad : Visseltofta

Fastighet : Kylan 2:8 samt Kylan 3:6

Fornlämning : Visseltofta RAÄ nr 175

Fastighetskartan blad 4D 1g

Länsstyrelsen i Skåne län dnr : 431-74888-09

Regionmuseet Kristianstad dnr : K12.20-326-09

Typ av exploatering : Stormskador, körskador

Typ av arbete : Arkeologisk förundersökning

Fälttid : 12 – 17/11 2009

Arkeologisk personal : Tony Björk, Brita Tronde (ansvarig)

Arkeologtid : 32 fälttimmar

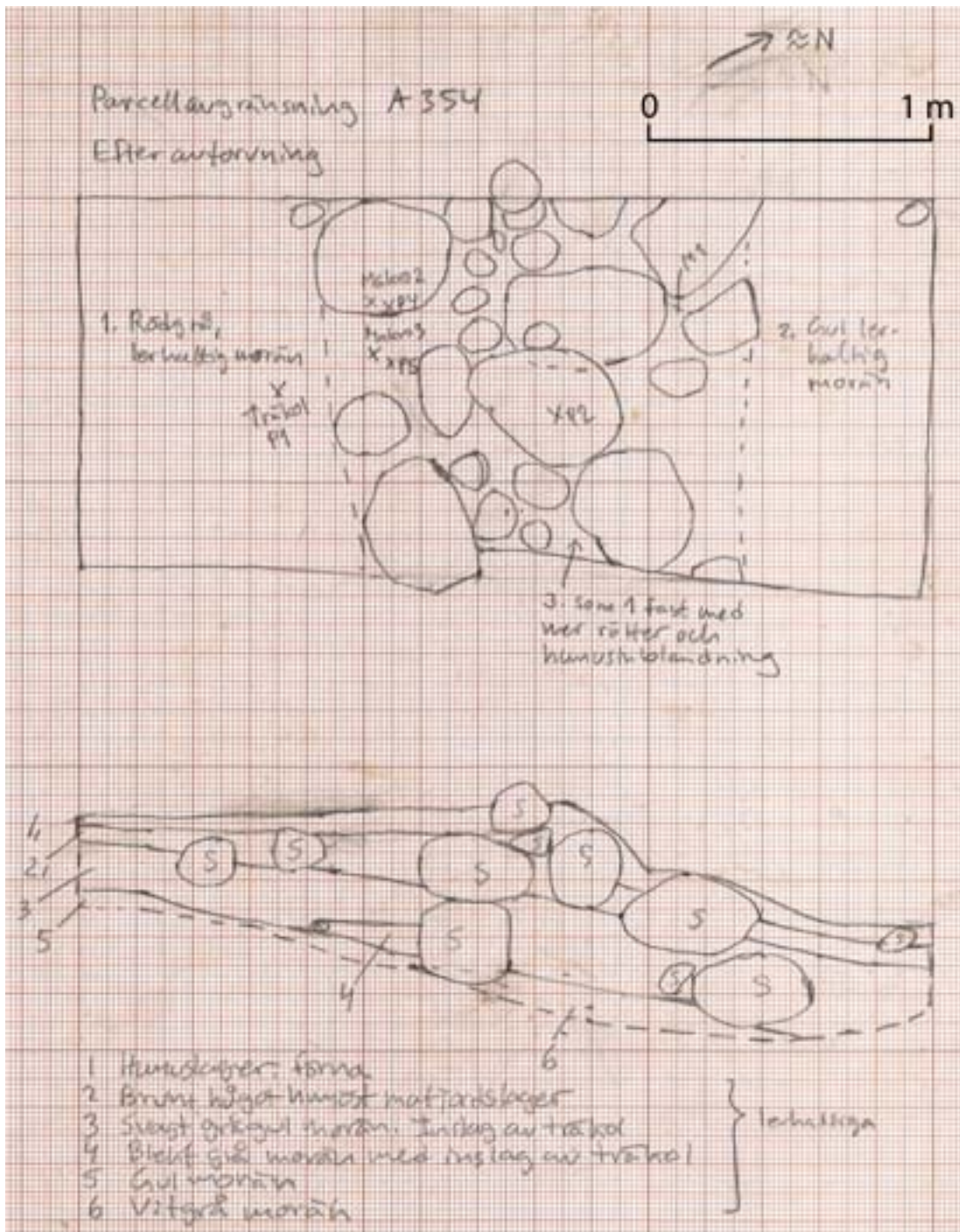
Kostnadsansvarig : Länsstyrelsen i Skåne län

Kostnad : 80 000 Kr, exkl. moms

Undersökt yta : ca 6 m²

Arkivmaterial : Inmätning med RTK (ProjektID RK32609FU), digitala foton, plan- och sektionsritning i skala 1:20, anteckningar. Dokumentationsmaterialet förvaras i Regionmuseets arkiv, Kristianstad.

Bilaga 1

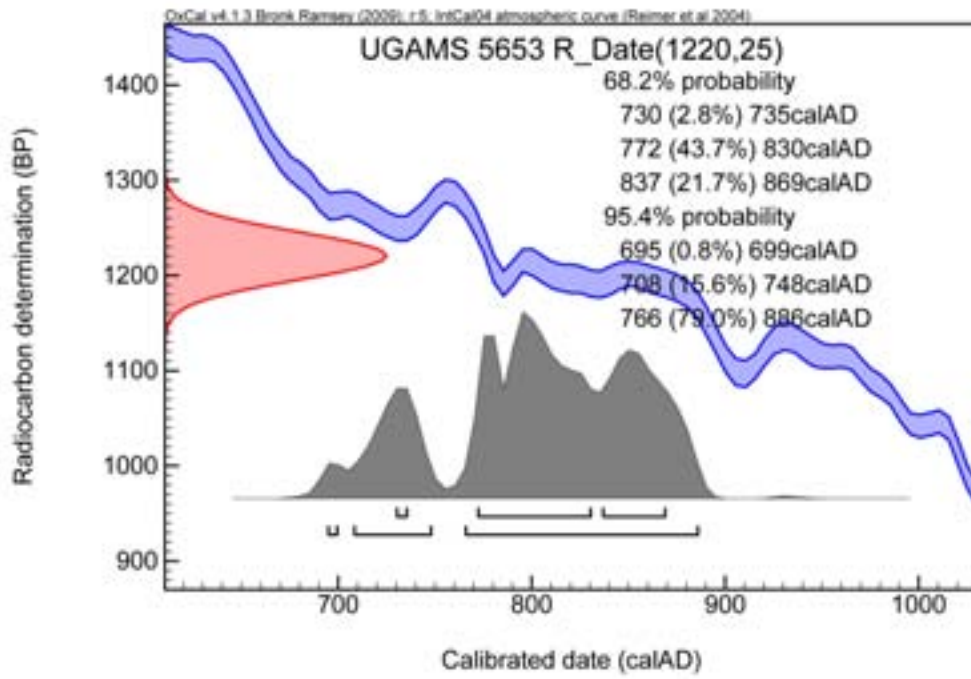

Lager 1 och 2 på planritningen motsvarar lager 2 på sektionsritningen. Lager 2 på planritningen motsvarar lager 3 på sektionsritningen.

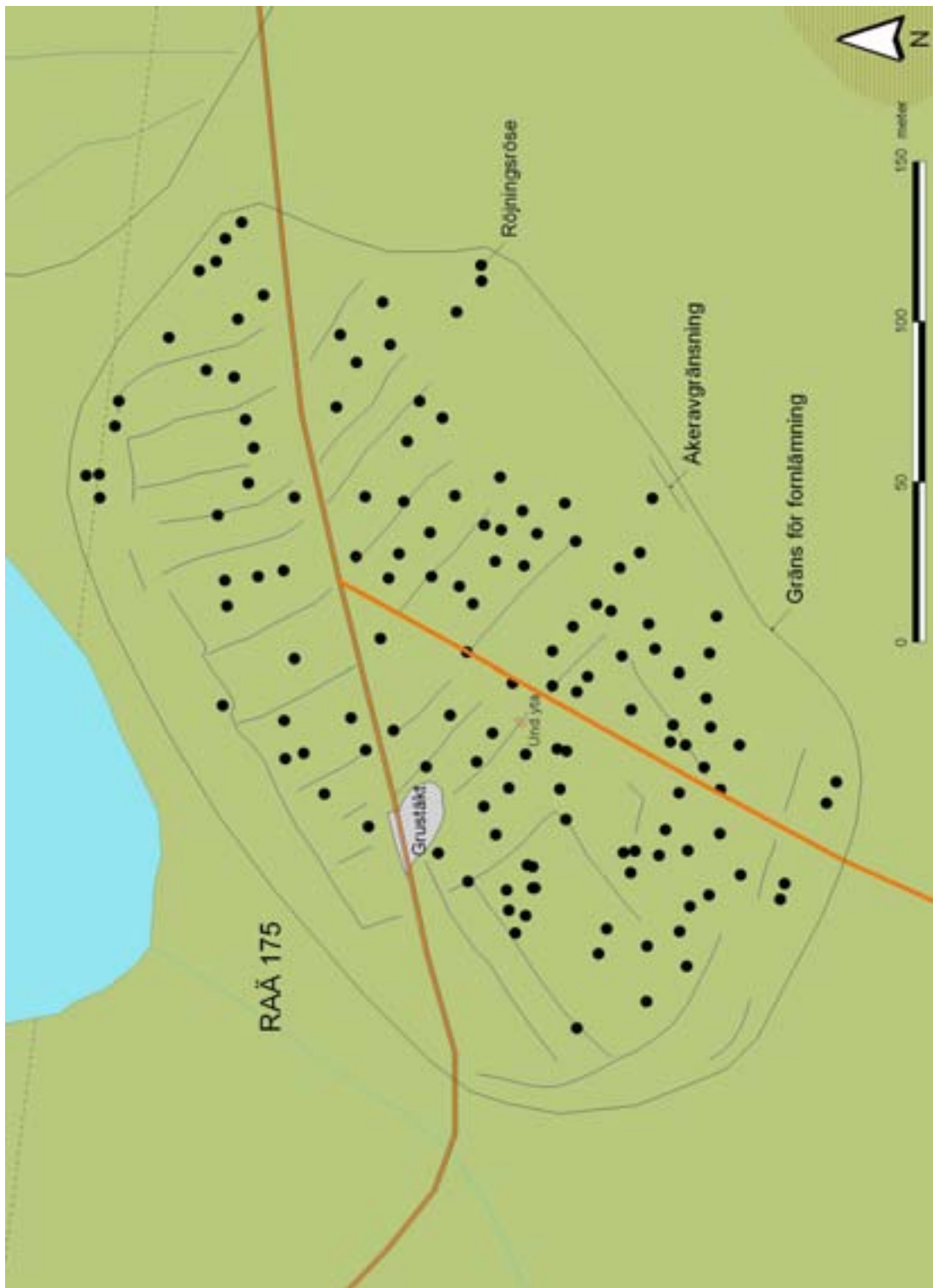
Makroprov 1 togs i lager 2 på 0,25 cm djup, makro 2 togs i lager 2 på 0,30 cm djup, makro 3 togs i lager 4 på 0,45 cm djup. Måtten räknade från markytan.

Träkolsproverna togs mellan lager 1 och 2 (P1), under en sten på ca 0,30 m djup (P2), utgå (P3), i lager 3 på ca 0,30 cm djup (P4) och i lager 4 på ca 0,45 cm djup (P5).

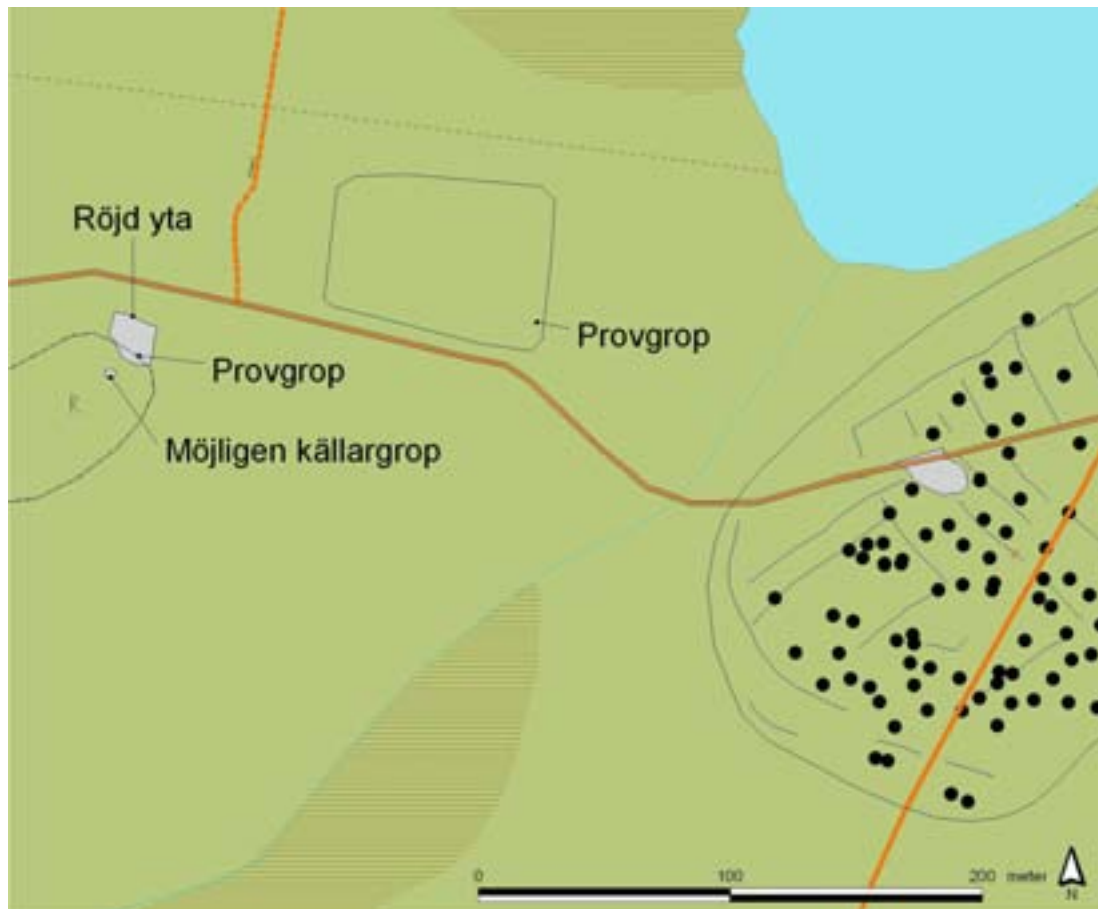
Bilaga 2

Bilaga 3

Bilaga 4

Regionmuseets rapportserie 2010

Kulturmiljö

1. Vä 2:107, Vä sn, FU, Anders Edring, 2009
2. Villa Petterssons trädgård – en restaurering, Svalöv sn, AK, Anna Rabow, 2008
3. Marsvinsholms slott – renovering av balustrader, Balkåkra sn, AK, Kristina Nilén, 2008
4. Gravfältet i Färlöv, Färlövs sn, FU + UN, Tony Björk, 1995 – 2005
5. Glimmebodagården – taktäckning, Brösarps sn, AK, Emelie Petersson, 2009
6. Gylstorp. Medeltida odlingslämningar i Visseltofta sn, FU, Tony Björk & Brita Tronde, 2009

Förkortningar:

AF-antikvarisk förundersökning
AK- antikvarisk kontroll
AU-arkeologisk utredning
DK- dokumentation, övrigt

FU- arkeologisk förundersökning
KA- kulturhistorisk analys
MD-murverksdokumentation
OU- osteologisk undersökning

PJ- projektrapport
UN- arkeologisk undersökning
BD- byggnadsdokumentation
BAD-byggn-ark-dokumentation

